

Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků při přechodu do vyššího sekundárního vzdělávání

Petr Hlad'o

Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně

Abstrakt: Přechod žáků mezi nižším a vyšším sekundárním vzděláváním představuje závažnou etapu v jejich životech a je spojen s řadou kritických momentů. Zdali zvolená vzdělávací a profesní dráha odpovídá možnostem a zájmům člověka, je přitom podstatné jak z hlediska zdravého rozvoje osobnosti, individuální spokojenosti a úspěšnosti, tak využití jeho společenského potenciálu. V přehledové studii syntetizujeme závěry vybraných výzkumů realizovaných převážně v angloamerické oblasti a v českém teritoriu. Pozornost je zaměřena na vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků, míru autonomie žáků v rozhodovacím procesu, uplatňované strategie rodičů, formování vzdělanostních a profesních aspirací žáků a další výzkumné problémy.

Klíčová slova: kariérové rozhodování, sociální okolí, rodina, rodičovské strategie, vzdělanostní aspirace, profesní aspirace

1 Úvod

*Kariérové rozhodování*¹ na konci základní školy představuje závažnou životní etapu, neboť žáky významným způsobem směřuje, ovlivňuje jejich blízkou i vzdálenější profesní perspektivu a řadí se tak mezi nejdůležitější kroky v lidském životě. Vzhledem k nízkému věku žáků a specifikům ontogenetického období pubescence se jedná o náročné rozhodování s řadou kritických momentů. Zdali zvolená vzdělávací a profesní dráha odpovídá možnostem a zájmům člověka, je přitom podstatné jak z hlediska zdravého rozvoje osobnosti, individuální spokojenosti a úspěšnosti, tak využití jeho společenského potenciálu.

¹ Pojem *kariérové rozhodování* je rozšířen převážně v anglo-americké terminologii. Začínáme se s ním postupně setkávat také v českém prostředí (srov. Křížová et al., 2008; Trhlíková, Vojtěch, Úlovcová, 2008a; Vendel, 2008). Při vymezování *kariéry* se přikláníme k definici Supera (1980, s. 282), podle kterého je kariéra „kombinací a sekvencí rolí zastávaných jedincem v průběhu celého života“. Kariérovým rozhodováním v příspěvku rozumíme rozhodování žáků při přechodu mezi nižším a vyšším sekundárním vzděláváním, tj. volbu dalšího vzdělávání a profese (srov. Hlad'o, 2009).

V ekonomicky vyspělých zemích je kariérovému rozhodování věnována značná pozornost. Svědčí o tom řada výzkumů, zejména ve Spojených státech amerických, Kanadě, Austrálii, Velké Británii, Německu, Švýcarsku, Rakousku, Francii aj. Taktéž v českém prostředí se postupně zvyšuje počet výzkumů, které se tohoto tématu v určitých aspektech dotýkají (např. Katrňák, 2004; Smetáčková et al., 2005; Profi-volba, 2005; Walterová, Greger, Novotná, 2009a, 2009b; Hlad'o, 2009 aj.). V souvislosti s vlivem sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků je nezbytné upozornit na *teorie vzdělanostních nerovností*, které předmětnou problematiku řeší v sociologické perspektivě. Vzhledem k omezenému rozsahu předkládaného příspěvku odkazujeme na práce Matějů (2006) a Gregera (2006), v nichž jsou teorie vzdělanostních nerovností podrobně rozebrány.

Poznatky o kariérovém rozhodování, kterým procházejí žáci a jejich rodiče na konci povinné školní docházky, jsou potřebné pro edukační a poradensko-psychologickou praxi. Bez aktuálních informací o kariérovém rozhodování žáků se neobejdou především učitelé tematického okruhu Svět práce, kteří v rámci formálního vzdělávání připravují žáky na volbu dalšího vzdělávání, prvotní výběr profese a případný vstup na trh práce. Poznatky o kariérovém rozhodování žáků jsou dále třeba pro zefektivnění práce výchovných poradců, školních psychologů, poradenských psychologů a sociálních pedagogů.

Cílem předkládané přehledové studie je syntetizovat vybrané závěry českých a zahraničních výzkumů. Otázky, které stojí v centru naší pozornosti, se týkají kariérového rozhodování při přechodu žáků mezi nižším a vyšším sekundárním vzděláváním. V první řadě nás zajímá, do jaké míry a jakým způsobem je toto rozhodování formováno přímým i nepřímým působením rodičů, rodiny a dalšího sociálního okolí. Zaměřujeme se na vliv rodinného prostředí, rodinných procesů, vrstevníků, učitelů a poradenských pracovníků. Diskutováno je také formování vzdělanostních a profesních aspirací žáků, míra autonomie žáků v rozhodovacím procesu, uplatňované strategie rodičů a další výzkumné otázky. V úvahu je třeba vzít fakt, že se analyzované výzkumy liší použitou metodologií a teritoriem, ve kterém byly uskutečněny, a mnohdy přinášejí obtížně srovnatelné výsledky.

2 Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků

2.1 Nukleární rodina

Obecně lze říci, že je kariérové rozhodování ovlivňováno okolím, ve kterém jedinci žijí.

Hlavní institucí, která v tomto procesu dlouhodobě sehrává nejvýznamnější roli, je *rodina*.

Žáci uvádějí rodinu a především rodiče jako nejvýznamnější *faktory působící na jejich rozhodování*. Z výzkumu Národního ústavu odborného vzdělávání (Výzkum, 2003) vyplývá, že největší počet žáků ($n = 917$) promítá do svého rozhodování rady a doporučení rodičů (78 %). Trhlíková, Vojtěch a Úlovcová (2008b) zjišťovali rozhovory s absolventy středních škol ($n = 73$), co je ovlivnilo při výběru střední školy. Nejčastěji absolventi odpovídali, že měli o výběru střední školy „sami jasno“. Celkově tak odpovědělo 41 % z nich. Druhým nejfrekventovanějším faktorem, který ovlivnil rozhodnutí o střední škole, byl vliv rodičů. Necelých 40 % absolventů v rozhovorech uvedlo, že si zvolili danou střední školu proto, že to chtěli jejich rodiče. Míru vlivu jednotlivých aktérů při rozhodování o tom, na kterou střední školu si podá žák přihlášku, zjišťovali u žáků ($n = 567$) a rodičů ($n = 372$) Walterová, Greger a Novotná (2009b). Největší množství žáků i rodičů přisuzuje velký vliv žákovi samotnému. Žáci vnímají sami sebe jako ty, kteří mají na volbu střední školy největší vliv v 89 %, rodiče dětem přisuzují velký vliv v 70 %. Na druhém místě se umístili rodiče. Z rodičů je větší vliv přisuzován matkám, a to jak samotnými žáky (43 %), tak rodiči (41 %).

Jako zdroj určitého vlivu na střední školy zmínila rodiče také většina účastníků ($n = 39$) kvalitativního výzkumu Smetáčkové et al. (2005). Přiznaný vliv varioval od plného podřízení se názoru a přání rodičů přes konzultace s nimi až po odmítání jakéhokoliv ovlivňování. Jelikož však všichni účastníci v rozhovorech rodiče samovolně zmiňovali, ukazuje to podle Smetáčkové et al. (2005), že význam rodičů pro uvažování o dalším studiu je nezpochybnitelný.

Foskett a Hesketh (1997) dále zjistili, že jsou rodiče hlavními *stimuly kariérového rozhodování*. Zájem rodičů, jako faktor stimulující rozhodovací proces, uvedlo z výběrového souboru ($n = 1\,284$) celkem 22 % respondentů, rozhovor s kariérovým poradcem 12 % a rozhovor s přáteli jen 6 % respondentů. Podle Andersona (2004) jsou rodiče nejenom nejčastěji vyhledávanými *poradci*

žáků, ale jsou rovněž považováni za nejefektivnější zdroj rad a informací. Z rozsáhlého ($n = 5\,088$) výzkumu Andersona plyne, že užitečnou radu při rozhodování od rodičů získalo 86 %, kdežto od výchovného poradce pouze 66 %, od kamarádů 50 % a od učitelů 49 % dotázaných žáků. Anderson dále zjišťoval, od koho žáci získali nejlepší radu. Na prvním místě žáci uvedli opět rodiče (48 %). Výchovný poradce (18 %), kariérový poradce (16 %), přátelé (6 %) a učitelé (6 %) se umístili až za rodiči. Z nálezů ($n = 1\,355$) Taylorové (1992) vyplývá, že se až dvě třetiny žáků radí se svojí rodinou a dvě pětiny uvádí rodiče jako nejvýznamnější faktor, který ovlivnil jejich konečné rozhodnutí.

Každý člen rodiny vykazuje při kariérovém rozhodování žáků jinou míru aktivity a hraje specifickou úlohu. Podle empirických poznatků Westové et al. (1995) jsou při kariérovém rozhodování ve většině případů angažováni oba rodiče. Gorard (1997) došel ve svém výzkumu k závěru, že v počáteční fázi rozhodovacího procesu jsou aktivnější spíše matky, zatímco otcové se více angažují později, v rámci procesu verifikace prvotního rozhodnutí.

V položení základů pro informované rozhodování žáků napříč hranicemi společenských tříd hraje prvořadou úlohu matka (srov. Davidová, 1997). Rayová a Ball (1998) vedli rozhovory s rodiči ($n = 82$) a zjistili, že v rámci rodiny nesou matky hlavní zodpovědnost za shromažďování informací o možnostech volby střední školy, vedení rozhovorů s žáky o dalším vzdělávání a plánování, organizování a realizaci návštěv dnů otevřených dveří na středních školách (srov. Profi-volba, 2005). Matky jsou podle výzkumu Otta (2000) žáky vnímány také jako nejvýznamnější zdroj rad a pomoci.

Vysvětlení, proč žáci v otázkách kariérového rozhodování vyhledávají matky častěji než otce, lze nalézt v množství a sociální povaze času, který s jednotlivými rodiči tráví. Nejčastějšími společnými aktivitami otců a dětí jsou sledování televize a domácí práce (Crouterová, Crowleyová, 1990). Diskrepanci v množství a sociální povaze času potvrdily také Bryantová, Zvonkovicová a Reynoldsová (2006). Matky podle těchto autorek věnují svým dětem více času a v záležitostech kariérového rozhodování jsou více angažovány nežli otcové. Centrální místo matek při kariérovém rozhodování zřejmě úzce souvisí i s jejich tradiční mateřskou rolí.

Specifickou roli zastávají také sourozenci, jejichž obecný význam je reflektován v *teorii sourozeneckých konstelací* (srov. Leman, 2006). Při kariérovém rozhodování jsou podle Altmanové (1997) sourozenci zdrojem výzvy a konkurence,

prostředkem pro srovnávání schopností a utváření profesní identity. Tuckerová, Barberová a Ecclesová (2001) na základě empirických dat dokládají, že starší sourozenci představují důležitý zdroj informací o středních školách a faktor ovlivňující formování budoucích plánů ve vztahu ke vzdělávání a profesi.

2.2 *Vrstevníci, vrstevnické skupiny a přátelé*

Dalším tématem, které se ve výzkumech kariérového rozhodování žáků objevuje, je působení *vrstevníků, vrstevnických skupin a přátel*. Důkazy potvrzující jejich vliv jsou zastoupeny v menší míře než u rodičů a rodiny.

Beinke (2006) u německých žáků ($n = 2020$) potvrdil hypotézu, že působení vrstevníků a vrstevnických skupin na kariérové rozhodování má v posledních letech vzrůstající tendenci. Rendl (2005) na základě poznatků z etnografické studie ($n = 25$) konstatuje, že přímý vliv vrstevníků není ve srovnání s rodiči tak silný, přičemž hlavní rovinu vlivu vrstevníků představuje nepřímé ovlivňování ve vzájemných debatách na toto téma.

Výzkumy ukazují, že vrstevníci hrají prvořadou roli především v oblasti *poskytování informací* nezbytných pro efektivní kariérové rozhodování (srov. Taylorová, 1992). Smetáčková et al. (2005) retrospektivními rozhovory se studujícími středních škol ($n = 39$) zjistila, že jsou kamarádi či vrstevníci především zdrojem informací o budoucí střední škole. V těchto případech se jednalo obvykle o starší kamarády, často i sourozence, kteří studovali na škole, o níž daný žák projevil zájem. Beinke (2006) však v souvislosti s působením vrstevníků upozorňuje na možný přenos zkreslených informací.

Autoři studie *Berufswahl in Hamburg* (Berufswahl, 2006) došli k závěru, že jsou vrstevníci žáky kladně hodnoceni nejenom jako zdroj informací, ale i *sebepoznávání a zpětné vazby* při zvažování silných a slabých stránek vzhledem ke vzdělávání a profesní budoucnosti. Dotázaní žáci ($n = 704$) v 29 % zcela souhlasili, že jejich přátelé dokážou dobře zhodnotit jejich silné a slabé stránky, a 46 % žáků se domnívalo, že pouze částečně. S tvrzením spíše nesouhlasilo 17 % a zcela nesouhlasilo pouze 8 % žáků. Podle Beinkeho (2006) lze pozitivní vliv vrstevníků spatřovat rovněž ve *stabilizaci emocí* žáků v období nejistoty, které je s kariérovým rozhodováním spojeno. Hlad'o (2009) ve své disertační práci na konkrétních případech ($n = 8$) ukazuje, že žáci využívají při kariérovém rozhodování rozhovorů se svými kamarády jako jednu z *abreaktivních metod*.

2.3 Učitelé a poradenská pracovníci

Diskutovanou otázkou v rámci kariérového rozhodování žáků základních škol je úloha učitelů a poradenských pracovníků. Několik výzkumů realizovaných v 80. a 90. letech podle Whitea (2007) zdůraznilo marginální roli učitelů, formálního vzdělávání a kariérového poradenství.

Tato zjištění v českém prostředí potvrdil *Výzkum služeb kariérového poradenství a potřeb jeho klientů na základních a středních školách v ČR* (Výzkum, 2003). Z vyjádření respondentů ($n = 917$) vyplývá, že doporučení výchovného poradce promítalo do svého rozhodování jen 43 % žáků, přičemž se umístilo až za doporučeními rodičů (78 %) a příbuzných a přátel (50 %). Poradce z úřadu práce ovlivnil rozhodování 34 %, pedagogové 18 % a poradce z pedagogicko-psychologické poradny pouhých 11 % dotázaných žáků. Alarmující data přinesl výzkum Trhlíkové, Vojtěcha a Úlovcové (2008b), kteří rozhovory se žáky ($n = 73$) zjistili, že učitelem nebo výchovným poradcem bylo při rozhodování o výběru střední školy ovlivněno pouze 1 % z nich. Možné vysvětlení tohoto stavu podává Smetáčková et al. (2005). Ve výzkumné zprávě *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni* uvádí, že výchovné poradce žáci vnímají spíše jako poskytovatele informací o konkrétních školách než jako průvodce v procesu svého rozhodování.

Přestože malý vliv prisuzovaný ze strany žáků ($n = 567$) učitelům (8 %) a výchovným poradcům (7 %) na volbu střední školy uvádí rovněž Walterová, Greger a Novotná (2009b), ve svém výzkumu došli k poznatku, že žáci, kteří v době dotazování nebyli ještě pevně rozhodnuti, na kterou střední školu podají přihlášku, vnímali vliv učitelů jako velmi významný, zatímco žáci, kteří již byli rozhodnuti, často uváděli, že učitelé na rozhodnutí neměli žádný vliv. Lze tedy předpokládat, že část žáků očekává od učitelů jistý podíl na rozhodování o výběru střední školy.

3 Míra autonomie žáků v rozhodovacím procesu

Většina studií se podle Gorarda (1997) shoduje, že jsou žáci v rodině při kariérovém rozhodování významným subjektem. Diskuzi je však nutné směřovat k míře jejich autonomie. Otázka, kdo další vzdělávací dráhu volí, je důležitá z mnoha důvodů, převážně proto, že rodiče a žáci sledují odlišné cíle, mají rozdílné představy o budoucnosti a využívají různých strategií a zdrojů informací.

Podle Forstera (1992) jsou žáci *autonomním subjektem rozhodování*. K tomuto přesvědčení dospěl na základě své studie, ve které tvrdilo 60 % dotázaných žáků, že si zvolili střední školu nezávisle na rodičích. Při zkoumání míry autonomie žáků ($n = 1\,284$) Foskett a Hesketh (1997) zjistili, že se 77 % z nich rozhoduje nezávisle na rodičích. Pouze 21 % žáků rozhodování činí ve spolupráci se svými rodiči a u zbytku žáků je rodiči plně řízeno. Výzkumy Walforda (1991) a Thomase a Dennisona (1991) ukázaly, že se žáci v 50 až 60 % případů domnívají, že si střední školu zvolili sami, zatímco 20–30 % dotázaných tvrdilo, že volba školy byla učiněna ve vzájemné spolupráci s rodiči. Obdobné závěry lze sledovat i u dalších tematicky srovnatelných výzkumů (např. Beinke, 2006; Trhlíková, Vojtěch, Úlovcová, 2008b).

Naopak Davidová, Westová a Ribbensová (1994) zjistily, že ačkoliv byli žáci ($n = 134$) ve většině případů do rozhodovacího procesu aktivně zapojeni (osm z deseti žáků navštívilo předpokládanou střední školu a dva ze tří žáků četlo alespoň jednu brožuru), pouze zřídka nesli za konečné rozhodnutí hlavní zodpovědnost a *rozhodnutí za ně učinili rodiče*.

White (2007) dochází k závěru, že z provedených výzkumů nelze jednoznačně určit, jak se mění individuální role jednotlivých aktérů v průběhu času, a není dostatečně zřejmý rozsah vlivu rodičů v konečném rozhodnutí. Rodiče podle jeho nálezů nerozhodují, ale spíše vytvářejí pomyslné mantinely, v jejichž rámci je uskutečňováno kariérové rozhodování žáků.

4 Přístup rodičů ke kariérovému rozhodování a používané strategie

4.1 Rodiče s vyšším socioekonomickým statusem

Přístup rodičů při kariérovém rozhodování a užívané strategie jsou do velké míry ovlivněny *socioekonomickým statusem rodiny*. Rodiče ze střední sociální třídy, odborníci, s vyšším vzděláním jsou při výběru střední školy aktivnější a její volbu nechávají na dětech méně často než rodiče s nižším socioekonomickým statusem (Davidová, Westová, Ribbensová, 1994). Kariérové rozhodování je podle těchto rodičů příliš důležité na to, aby bylo zcela ponecháno na dětských preferencích. Rodiče hovoří o naivních, důvěřivých dětech, které potřebují být chráněny před špatnými vlivy nebo rozhodnutím. Typickou strategií rodičů ze střední třídy je limitace výběru, vytvoření užšího seznamu škol, ze kterých si může dítě samo zvolit. Rodiny ze střední třídy vykazují

vysokou míru kontroly maskovanou možností demokratického rozhodování (Reayová, Ball, 1998).

Možným důvodem výše popsané rodičovské strategie je *odlišné chápání štěstí dítěte* (srov. Reayová, Ball, 1998). Zatímco rodiče s nižším socioekonomickým statutem často hovoří o štěstí dítěte v přítomnosti, zde a právě teď, rodiče ze střední třídy pracují spíše s *konceptí budoucího štěstí*. Pojem štěstí není v jejich pojetí svázán s aktuálními preferencemi dítěte, ale anticipací a projektováním toho, co by mohlo pro dítě představovat štěstí v dospělosti. Poněvadž tento pohled štěstí předpokládá závislost na vzdělávacím úspěchu, stávají se děti subjektem řízení a vedení, které zajišťuje pozitivní přijetí vzdělávacích cílů stanovených rodiči (Carroll, Walford, 1997).

Mírou autonomie žáků a strategiemi rodičů při kariérovém rozhodování se u nás zabýval Katrňák (2004). Vysokoškolsky vzdělaní rodiče podle jeho zjištění vědí, že by se dítě na konci základní školy mělo rozhodovat samo, přesto toto rozhodnutí na něm zcela nenechávají a snaží se dítě přiměřeně ovlivňovat. Důvodem je, že mají na své děti vysoké vzdělanostní aspirace a chtějí, aby dosáhly co nejvyššího vzdělání. Pokud se jim to daří, na rozhodování dítěte již pouze dohlížejí a nechávají je, ať si vybere to, co samo chce a co ho baví.

4.2 Rodiče s nižším socioekonomickým statutem

Rodiče s nízkým socioekonomickým statutem se nesnaží aktivně ovlivňovat budoucnost svých dětí a ponechávají jim vysokou míru autonomie. Jednou z možných příčin může být skutečnost, že je u těchto rodičů v otázkách kariérového rozhodování častěji patrná nerozhodnost a nejistota a většina z nich se necítí být pro tuto úlohu připravena (Reayová, Ball, 1998). Děti navíc považují za experty s adekvátními kompetencemi k tomu, aby se na konci základní školy o své další kariéře rozhodly samostatně.

V souladu s výše uvedenými závěry došel Katrňák (2004) ke zjištění, že v dělnických rodinách² do kariérového rozhodování rodiče nezasahují a ponechávají jej na dětech. Tento přístup je podle nich předpokladem

² *Dělnickou rodinou* Katrňák (2004) označuje rodinu, kde je hlavou rodiny *dělník* (člověk, který je vyučený, žije se manuální nezemědělskou prací, je zaměstnancem, tedy nepodniká; jeho práce je rutinní, mechanická, s malým prostorem pro kreativitu, inovaci a vzdělanostní postup, kariéru). Pro označení těchto rodičů používá termínu *dělničtí rodiče*.

rozhodnutí dítěte pro to, co je bude bavit. Když si školu děti navíc zvolí samy, tak nemohou rodičům vyčítat, že by je nutili do něčeho, co samy nechtěly. Jakýkoliv nátlak, jakýkoliv způsob ovlivňování dalšího studia a budoucího povolání nepovažují za vhodný, neboť se jím potlačuje osobní rozhodnutí dítěte, vycházející z jeho preferencí a zálib, což by v konečném důsledku mohlo vést k tomu, že by se dítěti ve zvolené škole nemuselo líbit a poté by v ní nemuselo vydržet a dokončit ji. V samostatné volbě vidí dělničtí rodiče především záruku spokojenosti dítěte.

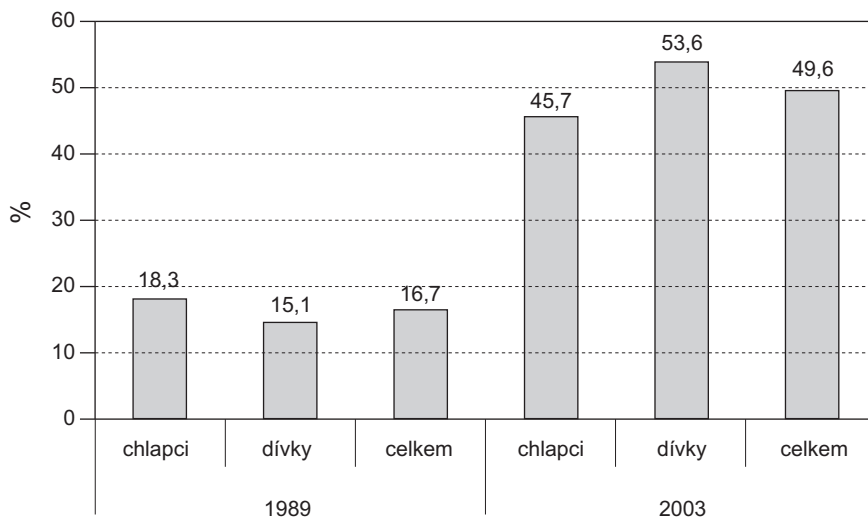
5 Vliv rodiny na vzdělanostní a profesní aspirace žáků

V posledních letech dochází u českých žáků k proměně vzdělanostních aspirací. Roste podíl žáků, kteří si přejí dosáhnout vysokoškolského vzdělání (viz obr. 2), a zvyšuje se vnímaný význam vzdělávání pro životní úspěch. Tato skutečnost je důležitá, neboť se ukazuje, že *vzdělanostní aspirace v období pubescence jsou jedním z nejsilnějších prediktorů vzdělávací a profesní dráhy člověka*. Vzdělanostní aspirace se promítají rovněž do kariérového rozhodování, neboť silně ovlivňují, jakou střední školu bude jedinec studovat a s jakým vzděláním nakonec vzdělávací systém opustí (srov. Matějů, Smith, Basl, 2008; Šmídová, Janoušková, Katrňák, 2008).

Výzkumy se zaměřují jak na rozsah aspirací vyjadřovaný žáky, tak především na analýzu jejich determinant. Vzdělanostní aspirace byly a jsou vysvětlovány především prostřednictvím socioekonomického statusu rodičů, schopností žáků, očekávání rodičů a jejich podpory, dosažených výsledků, aspirací vrstevníků aj. (srov. Matějů, 2006; Greger, 2006).

Badatelé se podle Šmídové, Janouškové a Katrňáka (2008) shodují na významu rodinného zázemí pro rozvoj či potlačení vzdělanostních aspirací žáků. U různých sociálních skupin lze sledovat rozdíly v ochotě rodičů poskytnout jedinci nejen finanční, ale zejména psychickou podporu k formování aspirací a životních plánů.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století Matějů, Tuček a Rezler (1991) v rámci longitudinálního výzkumného projektu ($n = 3\,719$ žáků; $n = 2\,709$ rodičů) zjistili, že se vzdělanostní aspirace stejně nadaných žáků liší podle prostředí jejich původu, respektive dosaženého vzdělání rodičů. Žáci, jejichž rodiče dosáhli vyššího stupně vzdělání, vykazovali vyšší vzdělanostní aspirace než žáci rodičů s nižším vzděláním. Matějů a Řeháková

Obr. 1: Vysokoškolské aspirace v letech 1989 a 2003 mezi žáky posledních ročníků ZŠ
Zdroj: Matějů, Smith, Basl (2008, s. 384)

(1992) rovněž zkoumali, které faktory podmiňují velikost vzdělanostních aspirací žáků, a dospěli k obdobným závěrům. Vedle inteligence, pohlaví a schopností žáků působilo na vzdělanostní aspirace rodinné prostředí a především vzdělanostní klima v rodině, přičemž vzdělání matky ovlivňovalo vzdělanostní aspirace žáků třikrát silněji než vzdělání otce.

Katrňák (2006) analýzou dat z výzkumu PISA 2003 ($n = 3307$) prokázal, že vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd souvisejí se vzdělanostními aspiracemi jejich rodičů. Většina dětí rodičů, kteří očekávají od svého potomka vysokoškolské vzdělání, chce dosáhnout vysokoškolského vzdělání, většina dětí rodičů, kteří očekávají od svého potomka maturitu, chce dosáhnout vzdělání s maturitou, a většina dětí rodičů, pro něž je dostačující vzdělání bez maturity, chce dosáhnout vzdělání bez maturity.

Pomocí ordinální logistické regrese Katrňák (2006) dále zjistil, co podmiňuje rozdílné vzdělanostní aspirace žáků v české populaci. Na vzdělanostní aspirace působí socioekonomický status a vzdělání rodičů, kulturní zázemí rodiny, vzdělávací zdroje v rodině a především důraz, který rodiče kladou na vysokoškolské vzdělání. Platí, že čím vyšší je zaměstnanecský status a vzdělání rodičů, tím

vyšší jsou vzdělanostní aspirace dětí, přičemž vzdělání matky působí na jejich aspirace silněji než vzdělání otce. Katrňák (2004) tuto skutečnost zdůvodňuje tím, že aspirace rodičů s nízkým zaměstnaneckým statusem a dokončeným vzděláním jsou nízké. Dělničtí rodiče dítěti nezdůrazňují, že by mělo být ve škole výjimečné, že by se mělo učit na jedničky a dvojky a že by mělo usilovat o studium na střední škole. Očekávají a jsou spokojeni s průměrným školním výkonem. Vysokoškoláci od svých dětí naopak očekávají, že budou ve škole mít jen ty nejlepší známky. Jejich vzdělanostní aspirace směřované k dětem jsou vysoké. Očekávají, že děti půjdou po ukončení základní školy na střední školu, kde získají maturitu, a pak ještě dále na vysokou školu.

Otázkami vlivu socioekonomického statusu rodičů na vzdělanostní aspirace českých žáků se dále zabývali Matějů (2006) a Matějů, Smith a Basl (2008), kteří ve svých analýzách zaznamenali postupný přesun těžiště z přímého na nepřímý vliv socioekonomického statusu výchozí rodiny na vzdělanostní aspirace žáků. Vše nasvědčuje tomu, že se působení socioekonomického statusu na vzdělanostní aspirace odehrává nepřímo přes schopnosti žáků a prostřednictvím významu, který přikládají žáci a jejich rodiče vzdělání.

Je nesporné, že na vzdělanostní aspirace mají dále vliv intelektové schopnosti žáka. Nadaní žáci, bez ohledu na svůj socioekonomický původ, mají vyšší vzdělanostní aspirace a usilují o dosažení vyššího stupně vzdělání než žáci méně nadaní. Vzdělanostní aspirace podmiňují také genderové a demografické charakteristiky žáků. Vyšší vzdělanostní aspirace byly Katrňákem (2006) nalezeny spíše u dívek oproti chlapcům a u žáků, kteří vyrůstají v úplné rodině, ve srovnání se žáky vyrůstajícími v neúplné rodině. Otázky genderových rozdílů vzdělanostních aspirací a jejich příčin u chlapců a dívek na základních školách diskutují ve své práci Šmídová, Janoušková a Katrňák (2008) a konstatují značné rozdíly v závěrech publikovaných výzkumů. Některé studie podle nich dokládají, že aspirace dívek zaostávají za aspiracemi chlapců, jiné ukazují opak nebo předkládají názor, že kategorie genderu nehraje u vzdělanostních aspirací žáků významnou roli.

Vzdělanostní aspirace úzce souvisejí s *aspiracemi profesními*. Podle Trice a Hughesové (1995) má na profesní aspirace žáků vliv zaměstnání vykonávané rodiči a především to, jak vnímají spokojenost rodičů s prací. Ukázalo se, že když žáci ($n = 949$) věřili, že jsou rodiče se svým zaměstnáním spokojeni, pak aspirovali na jejich profesi dvakrát až třikrát častěji než žáci, kteří se domnívali, že rodiče v zaměstnání spokojeni nejsou. Ačkoliv řada dalších

výzkumů ukázala, že jsou profesní aspirace žáků ovlivňovány postoji rodičů k práci, poslední studie signalizují, že efekty mohou být komplexní a nepřímé (Whistonová, Kellerová, 2004). Další otázkou, kterou si Trice a Hughesová (1995) položili, je, zdali jsou profesní aspirace žáků více ovlivněny povoláním otce než matky, a došli k závěru, že se profesní aspirace chlapců a dívek shodují s povoláním matky (chlapci aspirují na povolání matek v poměru 30 %, zatímco dívky aspirovaly na matčino povolání v poměru 36 %). Shoda mezi profesními aspiracemi chlapců nebo děvčat a povoláním otců se v tomto výzkumu neprokázala.

6 Závěr

V komplexním pohledu je při kariérovém rozhodování žáků patrný nezanedbatelný význam neformálního prostředí. Z výzkumných zjištění je zvláště patrný vliv rodičů. Rodiče jsou žáky uváděni nejenom jako primární zdroj rad, informací a pomoci, ale také jako iniciátoři a nejvýznamnější faktor, který ovlivňuje jejich konečné rozhodování. Přestože není možné jednoznačně stanovit míru autonomie žáků a definovat, jak se mění individuální role jednotlivých aktérů při kariérovém rozhodování v průběhu času, mnohé výzkumy prokázaly, že rodiče a rodina přímo i nepřímo působí na celý rozhodovací proces.

Podstatný je vliv *rodinného prostředí*, ve kterém žáci vyrůstají. Významnou roli hraje socioekonomický status (především vzdělání rodičů, kvalifikace a prestiž povolání rodičů) a kulturní kapitál rodiny. Tyto proměnné se promítají jak do strategií rodičů a míry autonomie žáků, tak do úrovně a kvality předávaných informací důležitých pro kariérové rozhodování, formování vzdělanostních aspirací žáků atd. Dalšími důležitými proměnnými jsou struktura rodiny a její velikost, neboť každý člen rodiny vykazuje při kariérovém rozhodování žáků jinou míru aktivity a hraje specifickou úlohu. Neméně významnými jsou *rodinné procesy*. Na žáky při kariérovém rozhodování působí chování a přístup rodičů, interakce, komunikace a vzory v rodině, výzkumníky je diskutováno také působení stylů výchovy a rodičovské péče. Rodinné procesy významně ovlivňují sebepoznávání žáků, poznávání světa práce a vzdělávání.

Na základě analýz výzkumů lze dále konstatovat, že žáci řadí vliv učitelů a poradenských pracovníků obvykle za rodinu nebo vrstevníky a jejich pomoc hodnotí jako méně přínosnou. Přes tato zjištění je podpora ze strany učitelů pro žáky důležitá, neboť společně s rodiči působí na formování vzdělanostních

a profesních aspirací. Poněvadž žáci tráví ve škole velké množství času, učitelé a kariéroví poradci mají značný potenciál, aby se stali klíčovým zdrojem informací, rad a pomoci.

Přestože empirické důkazy svědčí o značném vlivu rodiny, o roli rodičů při kariérovém rozhodování žáků víme stále velmi málo a výzkumné nálezy nejsou často jednotné. Tato situace znesnadňuje nejen objasňování procesu kariérového rozhodování žáků základních škol, ale i syntézu výzkumných závěrů, na jejichž základě by bylo možné dále empiricky stavět. Pro budoucí výzkum v této oblasti proto vyvstává výzkumná otázka, jak rodiče, rodina a další sociální okolí působí na průběh kariérového rozhodování žáků na konci základního vzdělávání a ovlivňují jeho konečnou podobu.

Literatura

- ALTMAN, J. H. Career Development in the Context of Family Experiences. In FARMER, H. (ed.). *Diversity and Women's Career Development: From Adolescence to Adulthood*. Thousand Oaks: Sage, 1997, s. 229–242.
- ANDERSON, S. *Findings from the Scottish School Leavers Survey: 17 in 2003* [online]. Edinburgh: Scottish Executive, 2004 [cit. 3. 12. 2008]. Dostupné na <http://www.scotland.gov.uk/library5/education/17in03-00.asp>.
- BEINKE, L. Der Einfluss von Peer Groups auf das Berufswahlverhalten von Jugendlichen. In BLEY, N., RULLMANN, M. (ed.) *Übergang Schule und Beruf: Aus der Praxis für die Praxis – Region Emscher-Lippe*. Recklinghausen: Wissenswertes für Lehrkräfte und Eltern, 2006, s. 249–265.
- Berufswahl in Hamburg 2006: Eine Umfrage unter Hamburger Schülerinnen und Schülern*. Hamburg: Arbeitskreis Einstieg, 2006.
- BRYANT, B., ZVONKOVIC, A. M., REYNOLDS, P. Parenting in Relation to Child and Adolescent Vocational Development. *Journal of Vocational Behavior*, 2006, roč. 69, č. 1, s. 149–175.
- CARROLL, S., WALFORD, G. Parents' Responses to the School Quasi-Market. *Research Papers in Education*, 1997, roč. 12, č. 1, s. 3–26.
- CROUTER, A. C., CROWLEY, S. School-Age Children's Time Alone with Fathers in Single- and Dual-Earner Families. *Journal of Early Adolescence*, 1990, roč. 10, č. 3, s. 296–312.
- DAVID, M. Choice Within Constraints: Mothers and Schooling. *Gender and Education*, 1997, roč. 9, č. 4, s. 397–410.
- DAVID, M., WEST, A., RIBBENS, J. *Mother's Intuition? Choosing Secondary Schools*. East Sussex: Falmer Press, 1994.
- FITZ, J., HALPIN, D., POWER, S. *Grant Maintained Schools: Education in the Market Place*. London: Kogan Page, 1993.
- FORSTER, P. Whose Choice is it Anyway? *Managing Schools Today*, 1992, roč. 1, č. 6, s. 36–37.
- FOSKETT, N. H., HESKETH, A. J. Constructing Choice in Contiguous and Parallel Markets: Institutional and School Leavers' Responses to the New Post-16 Marketplace. *Oxford Review of Education*, 1997, roč. 23, č. 3, s. 299–319.

- GORARD, S. *School Choice in an Established Market*. Hants: Ashgate Publishing, 1997.
- GREGER, D. Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006, s. 21–41.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000.
- HLAĎO, P. *Volba další vzdělávací dráhy žáků základních škol v kontextu rodiny: disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky, 2009. 230 s. Školitel Zdeněk Friedmann.
- KATRŇÁK, T. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd základních škol v České republice. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006, s. 173–193.
- KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon, 2004.
- KŘÍŽOVÁ, E. et al. *Přechod absolventů maturitních oborů SOU do praxe a jejich uplatnění na trhu práce: šetření absolventů středního odborného vzdělání s maturitní zkouškou a s odborným výcvikem tři roky od ukončení studia*. Praha: NÚOV, 2008.
- LEMAN, K. *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál, 2006.
- MATĚJŮ, P. Představy o životním úspěchu a vzdělanostní aspirace. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006, s. 147–172.
- MATĚJŮ, P. Sociálně-psychologický model sociální stratifikace. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, 2006, s. 41–61.
- MATĚJŮ, P., ŘEHÁKOVÁ, B. Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací. *Sociologický časopis*, 1992, roč. 28, č. 5, s. 613–635.
- MATĚJŮ, P., SMITH, M. L., BASL, J. Rozdílné mechanismy – stejné nerovnosti: Změny v determinaci vzdělanostních aspirací mezi roky 1989 a 2003. *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 371 až 399.
- MATĚJŮ, P., TUČEK, M., REZLER, L. *Rodina '89: zdroje vzdělanostních nerovností*. Praha: Sociologický ústav AVČR, 1991.
- METHENY, J., MCWHIRTER, E. H., O'NEIL, M. E. Measuring Perceived Teacher Support and Its Influence on Adolescent Career Development. *Journal of Career Assessment*, 2008, roč. 16, č. 2, s. 218–237.
- OTTO, L. B. Youth Perspectives on Parental Career Influence. *Journal of Career Development*, 2000, roč. 27, č. 2, s. 111–118.
- Profi-volba z deváté třídy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005.
- REAY, D., BALL, S. J. Making their Minds' Up: Family Dynamics of School Choice. *British Educational Research Journal*, 1998, roč. 24, č. 4, s. 431–448.
- RENDL, M. Profi-volba v modré třídě. In PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *Profi-volba z deváté třídy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005, s. 111–137.
- SMETÁČKOVÁ, I. et al. *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2005.

- ŠMÍDOVÁ, I., JANOUŠKOVÁ, K., KATRŇÁK, T. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému. *Sociologický časopis*, 2008, roč. 44, č. 1, s. 23–53.
- SUPER, D. E. A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development. *Journal of Vocational Behavior*, 1980, roč. 16, č. 3, s. 282–296.
- TAYLOR, M. J. Post-16 Options: Young People's Awareness, Attitudes, Intentions and Influences on Their Choice. *Research Papers in Education*, 1992, roč. 7, č. 3, s. 301–335.
- THOMAS, A., DENNISON, B. Parental or Pupil Choice: Who Really Decides in Urban Schools? *Education Management and Administration Leadership*, 1991, roč. 19, č. 4, s. 243–251.
- TRHLÍKOVÁ, J., VOJTĚCH, J., ÚLOVCOVÁ, H. *Připravenost absolventů středních odborných škol na uplatnění v praxi: srovnání situace absolventů středního odborného vzdělávání s výučním listem, s maturitou i odborným výcvikem a s maturitou tři roky od ukončení studia*. Praha: NÚOV, 2008a.
- TRHLÍKOVÁ, J., VOJTĚCH, J., ÚLOVCOVÁ, H. *Rozhodování žáků při volbě vzdělávací cesty a úspěšnost vstupu na trh práce: sonda založená na šetření absolventů středních škol, kteří se zúčastnili jako patnáctiletí výzkumu PISA-2003 a vybraného vzorku jejich zaměstnavatelů*. Praha: NÚOV, 2008b.
- TRICE, A. D., HUGHES, M. A. The Origins of Children's Career Aspirations: IV. Testing Hypotheses from Four Theories. *The Career Development Quarterly*, 1995, roč. 43, č. 4, s. 307–323.
- TUCKER, C. J., BARBER, B. L., ECCLES, J. S. Advice about Life Plans from Mothers, Fathers, and Siblings in Always-Married and Divorced Families during Late Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 2001, roč. 30, č. 6, s. 729–747.
- VENDEL, Š. *Kariérní poradenství*. Praha: Grada, 2008.
- VIKTOROVÁ, I. Profi-volba ve žluté třídě. In PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *Profi-volba z deváté třídy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005, s. 97–109.
- Výzkum služeb kariérového poradenství a potřeb jeho klientů na základních a středních školách v ČR: souhrnná zpráva. [online] c2003 [cit. 21. 3. 2009]. Praha: NÚOV, 87 s. Dostupné na <http://vychova-vzdelavani.cz/download/nuov2003.pdf>.
- WALFORD, G. Choice of School at the First City Technology College. *Educational Studies*, 1991, roč. 17, č. 1, s. 65–75.
- WALTEROVÁ, E., GREGER, D., NOVOTNÁ, J. (ed.) *Přechod žáků ze základní školy na střední školu: pohledy z výzkumů*. Brno: Paido, 2009a. ISBN 978-80-7315-179-9.
- WALTEROVÁ, E., GREGER, D., NOVOTNÁ, J. *Volba střední školy ve vzdělávací dráze žáků*. Brno: Paido, 2009b. ISBN 978-80-7315-178-2.
- WEST, A. et al. Parents and the Process of Choosing Secondary Schools: Implications for Schools. *Educational Management and Administration Leadership*, 1995, roč. 23, č. 1, s. 28–38.
- WHISTON, S. C., KELLER, B. K. The Influence of the Family of Origin on Career Development: A Review and Analysis. *The Counseling Psychologist*, 2004, roč. 32, č. 4, s. 493–568.
- WHITE, P. *Education and Career Choice: A New Model of Decision Making*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Autor

PhDr. Petr Hlad'o, Ph.D., Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 5, 613 00 Brno, e-mail: hlado@mendelu.cz

Impact of Social Background on Pupils Career Decision-Making in Transition to Upper Secondary Education

Abstract: The transition of pupils between lower and upper secondary education represents a crucial phase in one's life and is connected with several critical moments. Whether the chosen educational and career pathway correlates with his or her capabilities and interests, it is crucial both to nurture positive growth, achieve personal satisfaction and success, and realize his or her full potential. The advances synthesise conclusions of selected researches conducted largely in anglo-american countries and in the Czech Republic. A particular attention has been paid to the impact of social background on the pupils's career choice, rate of autonomy in the decision-making process, applied parental strategies, forming educational and occupational aspirations of pupils and other research problems.

Key words: career decision-making, career choice, social background, family, parental strategies, educational aspiration, occupational aspiration

Konference o edukační změně

V termínu 30. 8.–4. 9. 2010 se na Pedagogické fakultě UK v Praze konala mezinárodní konference *Educational Change in the Global Context*. Vedle hlavních referátů prof. Elišky Walterové, prof. Wolfganga Mittera, prof. Marka Braye, prof. Josepha Tobina a prof. Antonyho Welche odezněly desítky referátů v několika sympoziích a sekcích zaměřených na různé souvislosti edukační změny v široké mezinárodně srovnávací perspektivě. Zaujala rovněž panelová diskuse na téma *20 let transformace vzdělávání v postkomunistických zemích*. Sborník abstraktů je ke stažení zde: <http://edconf2010.pedf.cuni.cz/files/progabstr.pdf>.